

ДИСКУРС ЯК ПРОТИВАГА МОВНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ МАС-МЕДІА

У статті розкрито зв'язок між мовною маніпуляцією мас-медіа та конфліктними ситуаціями; важливість дискурсу як противаги мовним маніпуляціям мас-медіа. Визначено дискурс та філософсько-релігійний діалог вищими формами комунікативної дії, які покликані відновити порозуміння в суспільстві, порушене в процесі комунікації. Обґрунтовано необхідність дискурсу та діалогу на високому культурному, етичному, правовому рівнях для знаходження взаєморозуміння у міждержавній, суспільній, побутовій, сімейній та міжособистісній комунікації.

Ключові слова: дискурс, суб'єкти комунікації, мовна маніпуляція, мас-медіа, суспільна свідомість, конфлікт, істина.

Постановка проблеми. Інформаційні війни як складова гібридних воєн, військові конфлікти, акти тероризму, незгоди в обговореннях новин у соціальних мережах, між колегами, між сусідами, сімейні конфлікти – негативізм у комунікативній дії. Різнопольсний розвиток соціокультурних світоглядних парадигм призводить до інакшості особистостей та суспільств, що нерідко зумовлює непорозуміння між ними та конфлікти. Мовна маніпуляція мас-медіа суспільною свідомістю є одним з чинників негативного впливу, яка часто породжує непорозуміння та конфліктні ситуації. Реальним виходом з такого становища є дискурс та діалог між суб'єктами комунікації.

Метою статті є визначення дискурсу та філософсько-релігійного діалогу як противаги мовним маніпуляціям мас-медіа.

Актуальність дослідження. Пошук точок дотику у вирішенні конфліктів різного локального рівня, почасти спровокованих за допомогою маніпулятивних технологій мас-медіа, – першочергова необхідність дискурсивного та діалогового взаєморозуміння. Шляхи вирішення питань примирення та взаємне толерантне відношення лежать у площині дискурсу та філософсько-релігійного діалогу, які мають за мету недопущення поглиблення кризи.

Проблема комунікації є міждисциплінарною. Вона досліджується спеціалістами у галузях філософії (К. Апель, М. Вебер, Ю. Габермас, Л. Кольберг, Д. Остін, Д. Сьорль, А. Щербина), соціальної комунікації (О. Дзьобан, В. Іванов, Г. Почепцов, В. Різун, О. Холод), психології (І. Булах, Т. Зайчикова), соціології (Б. Берельсон, Г. Лассуела, Н. Лейтес).

Основна частина. Мова – основний комунікативний інструмент у різнорівневому спілкуванні соціальних суб'єктів. Роль мови цією функцією не обмежується. Мова – це й спосіб упорядкування свідомості, мислення індивіда. Вона є також сутнісною ознакою культури та менталітету суспільства і чинить безпосередній вплив на суспільну свідомість, загалом на буття індивіду та соціуму.

Проаналізуємо погляди науковців на проблему мовної комунікації та виникнення конфлікту. Відомий український громадський діяч та мовознавець першої половини ХХ ст. І. Огієнко наголошував: "Мовне винародовлення призводить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів" [1: 15]. Німецький мовознавець В. Гумбольдт зазначав: "Різні мови... є різними світоглядами... уважне вивчення мови повинно включати в себе все, що історія й філософія пов'язує із внутрішнім світом людини" [1: 15]. На думку Р. Блакара, "...використання мови може впливати на емоційну атмосферу в суспільстві, яка створюється між учасниками акту комунікації, чи, можливо, визначає відсутність такої атмосфери" [2: 114].

З вищенаведеними висловлюваннями погоджуються й науковці-юристи А. Бандурка і В. Друзь: "...слова чи мова в цілому широко використовуються як для розв'язання конфлікту, так і для його створення" [3: 160]. Сучасний український філолог М. Зубков стверджує: "Лише для тих, хто знає мову, вона є засобом спілкування, ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти. Для тих, хто її не знає зовсім або знає погано, вона може бути причиною роз'єднання, сепарації, відокремлення, конфліктів і навіть ворожнечі" [1: 27]. Кожен з учасників комунікативної дії повинен розуміти певне повідомлення. Високий рівень мовної культури має за мету високий рівень взаєморозуміння між комунікаторами. Поділяючи вищенаведені твердження щодо взаємозв'язку між мовною комунікацією та рівнем конфліктності, доходимо висновку про важливість якісного рівня мовної комунікації.

Видатний філософ сучасності Ю. Габермас обґрунтовує теорію про те, що комунікативна дія відбувається у живій та нормативно забезпеченій мовній грі. Консенсус, що супроводжує діяльність людей, стосується як запропонованого змісту висловлювань, так і думок, намірів; як інтерсуб'єктивно значущих взаємно очікуваних вчинків, що супроводжують наші висловлювання, так і норм [4: 85]. Науковець

стверджує, що "...мовна гра відбувається нормально, коли діючий та промовляючий суб'єкт буде свої висловлювання так, що він: а) може інтенціонально повідомляти і відповідно розуміти прагматичний сенс міжособових відносин (які можна вербалізувати у мовних актах); б) може інтенціонально повідомляти і відповідно розуміти значення, сенс об'єктивованих у реченнях змістів висловлювань; в) не ставить під сумнів претензії на значущість тих думок, що перебувають у процесі комунікації; г) може визнавати претензії на значущість кожної норми дії, що виникає залежно від обставин" [4: 85–86].

За умови недотримання встановлених правил ведення "мовної гри" можливе виникнення мовної маніпуляції. Процес маніпулювання може відбуватися на емоційному рівні, за допомогою використання стереотипів, навішування тавра, приховування або спотворення інформації, надання слову нових значень, зміни асоціативного поля слова, нагнітання ненормативної лексики, використання декількаразового повторення інформації для закріплення необхідного ефекту впливу на адресата та інше. Мислення людини страждає від процесу маніпулювання.

Дискурс, за Ю. Габермасом, – це здатність ставити на обговорення, піддавати критиці соціальне буття та знаходити точки дотику у вирішенні конфліктів. Вищою формою комунікативної дії є дискурс, який покликаний відновити взаєморозуміння в суспільстві, порушене в процесі комунікації: "...саме в дискурсі ми намагаємося шляхом обґрунтування знову домогтися угоди, що стала проблематичною у комунікативній дії; в цьому разі я говорю про дискурсивне взаєморозуміння. Взаєморозуміння і має на меті подолати ситуацію, що виникла через проблематичність претензій на значення. <...> взаєморозуміння веде до дискурсивно спричиненої, обґрунтованої згоди" [4: 85].

Філософ наголошує на важливості мови як дискурсу: "Дискурсивне обґрунтування перетворює тлумачення на інтерпретацію, твердження на пропозицію, пояснення на теоретичне пояснення і виправдання на теоретичне виправдання. З цією метою ми мусимо перейти від мови, яка є комунікативною дією, до мови як дискурсу" <...> Дискурс "служить обґрунтуванням проблематичних претензій на значення думок та норм" [4: 87], тобто виключення мовних маніпуляцій із процесу мовної комунікації.

Важливу роль у сприйнятті та інтерпретуванні повідомлень відіграє свідомість індивіда, яка має певні стереотипи, за допомогою котрих він співвідносить смисли інформації. Унікальність та специфічність свідомості особи відображається у процесі мовної комунікації. При здійсненні комунікативного процесу необхідне досягнення взаєморозуміння, від чого й залежить рівень культури спілкування суб'єктів. Метою комунікативної дії між різними соціальними суб'єктами, за Ю. Габермасом, є досягнення взаєморозуміння. Беззаперечною у позитивному комунікативному процесі суб'єктів є довіра. Вона зберігається за умови дотримання правових, моральних, соціальних чинників регуляції поведінки членів суспільства.

Щоб процес дискурсу не набув відтінків маніпуляції, перед суб'єктами комунікації стоїть питання уникнення неправдивої інформації та важливості максимальної істинності подачі її. Д. Болінджер слушно зазначає, що істина – це проблема лінгвістична, оскільки комунікація без істини просто неможлива [5: 41]. "Істина (правда) – це така властивість мови, яка дає нам можливість інформувати один одного" [5: 29]. Науковець констатує, що "можливості обману перейшли межу допустимого. ...все те, що може бути використано сторонами, які перебувають в комунікації, для засмічення каналу спілкування, і не є при цьому результатом випадковості, є неправда" [5: 30].

Мовний вплив мас-медіа на свідомість аудиторії може здійснюватися у двох формах – відкритій та прихованій. Мовна маніпуляція є прихованим мовним впливом на адресата з метою введення його в оману стосовно замислу чи змісту промови; своєрідною владою над людиною, яка проявляється в нав'язуванні рішення, яке може не збігатись чи входити в протиріччя з її поглядами, інтересами або цінностями. С. Кара-Мурза вважає, що метою маніпулятора є "...дати нам такі знаки, щоб ми, вбудувавши ці знаки в контекст, змінили образ цього контексту в нашому сприйнятті" [6: 30–31].

Насиченість неправдивою інформацією контенту сучасного інформаційного продукту російських мас-медіа щодо України дає підстави говорити про процес маніпулювання свідомістю аудиторії. Нагнітання негативізму в споживачів інформації призводить до підвищення рівня напруженості та конфліктності в процесі комунікації. Як приклад мовної маніпуляції свідомістю російської аудиторії можна навести діяльність журналістів Д. Кисельова [7] та В. Соловйова: "Война в центрі Європи ніколи не закінчувалась просто так – *лёгкими поцелуйчиками в шею*"; "...наиболее *оголтелые* – это люди Коломойского. Это значит, что можно ждать в Киеве такого *бенца*(!), что вся Европа посмотрит и скажет: "А с кем мы вообще имеем дело?"; "не просто агрессия, но опять *нацистские призывы*, опять *тень Бандеры и Шухевича*, опять *карательные батальоны*, опять *на политую кровью молодоговардейцев землю Донбасса приходит нацистская угроза*..." [8].

Для мінімізуванню конфліктних ситуацій, які можуть бути наслідком маніпулювання мас-медіа свідомістю аудиторії, необхідне широке висвітлення правдивої інформації та розвиток дискурсу між державними гілками влади та населенням. Маємо процес налагодження дискурсу в сучасному українському суспільстві. Сучасне технологічне забезпечення суспільного дискурсу – соціальні мережі в Інтернеті, урядові сайти з вільним доступом до контенту. Також необхідне постійне інформування широкою аудиторією старшого покоління, яке не користується сучасними засобами масової комунікації (зокрема,

мережі Інтернет), через класичні мас-медіа – телебачення, радіо, друковані засоби масової інформації. Важливе підвищення рівня медіакультури всього населення та розроблення комунікативних стратегій для підвищення якісного рівня суспільних дискурсів.

На значущість однієї з форм мовної комунікації – діалогу звернув увагу вітчизняний науковець С. Кримський: "Декретом ХХІ століття є ідея святості особистості та ідея діалогу. <...> Діалог цікавий саме тим, що він ставить завдання доказати не те, що твій опонент неправий, а довести, що ми обоє належимо до деякої третьої царини істини, яка і є для нас верховною цінністю" [9].

Необхідність проведення філософсько-релігійного діалогу для миру і спокою у світовому масштабі набуває неабиякої актуальності. Є розуміння розвитку цього важливого процесу і в Україні. Діалоги про можливості об'єднання різних християнських конфесій і початок формування єдиної помісної церкви ведуть українські політичні та релігійні діячі, науковці, широка громадськість: православні, греко-католики і римо-католики; над теологічними основами єднання міркують священнослужителі й релігієзнавці. Ми солідарні з думкою І. Ільтьо, що ця тема є надзвичайно місткою, вона стосується не лише православно-католицького діалогу, а й діалогу серед самих православних та серед самих католиків [10].

Українські мас-медіа беруть активну участь у висвітленні діалогу та створенні необхідного та актуального дискурсу для широких кіл громадськості. Муфтії Духовного управління мусульман України УММА С. Ісмагілов зазначає, що "...Україна, незважаючи на позицію чиновників, випереджає Євросоюз в організації міжконфесійної згоди". <...> В країні немає ісламофобії, ненависті до мусульман, у тому числі до мігрантів. Він наголошує, що в українському суспільстві "...дуже легко вести діалог. У нас немає гетто і немає терористичних актів" [11]. Голова синодального відділу соціального служіння Української православної церкви (Київського патріархату) архієпископ Сергій (Горобцов) наголошує на тому, що "...ми, українці, повинні єднатись у духовному напрямку, робити все можливе і неможливе, що нас об'єднує, і тоді ми покажемо всім, що ми є справжні християни" [10]. Наразі ідея про внутрішнє українське єднання є своєчасною та актуальною.

Висновки. Якісний рівень мовної культури передбачає високий рівень взаєморозуміння між комунікаторами. Існує взаємозв'язок між рівнем мовної комунікації та рівнем конфліктності. Насиченість неправдивою інформацією контенту сучасних мас-медіа дає підстави говорити про процес маніпулювання суспільною свідомістю аудиторії. Нагнітання негативізму в споживачів інформації призводить до підвищення рівня конфліктності в процесі комунікації. Вищими формами комунікативної дії є діалог та дискурс. Вони покликані відновити взаєморозуміння в суспільстві, порушене в процесі комунікації. Мета дискурсу та філософсько-релігійного діалогу – консенсус між суб'єктами комунікації. Відтак дискурс та філософсько-релігійний діалог є протиположними маніпуляціям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубков М. Г. Українська мова : Універсальний довідник / М. Г. Зубков. – 6-те вид., доп. – Х. : ВД "ШКОЛА", 2009. – 512 с. – ISBN 966-8114-55-8.
2. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использования в социальном контексте) / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия : [переводы] / Сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина; Общ. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.
3. Бандурка А. М. Конфликтология : [учеб. пособие для вузов] / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1997. – 356 с.
4. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ю. Хабермас ; [пер. Ситниченко Л. А.] // Першоджерела комунікативної філософії : [навч. посібник для студ. гуманіст. спец. вищ. навч. закл.] / Міжнар. фонд "Відродження". – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.
5. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия : [переводы] / Сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина; Общ. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 23–44.
6. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции / С. Г. Кара-Мурза. – Изд. 3-е. – М. : Академический проект, 2015. – 358 с. – (Социально-политические технологии). – ISBN 978-5-8291-1710-8.
7. "Вести недели" с Дмитрием Киселёвым (18.01.2015) ВГТРК [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=K2XGjAECftY>.
8. Вечер с Владимиром Соловьёвым [Електронний ресурс] / "Государственный интернет-канал "Россия" 2001–2015. – Режим доступу : http://russia.tv/video/show/brand_id/21385/episode_id/1164882/video_id/1124262.
9. Ціон В. За межею щастя і нещастя [Електронний ресурс] / Віктор Ціон // Дзеркало тижня. – 2011. – № 23. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/za_mezheyu_schastya_i_neschastya.html.
10. Костюк Б. "Майданівські" християнські конфесії єднаються – релігієзнавець [Електронний ресурс] / Богдана Костюк // Радіо Свобода : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27446882.html>.
11. Караманоглу Х. Украина опережает Европу по уровню межрелигиозной толерантности. Муфтий Саид Исмагилов [Електронний ресурс] / Хамза Караманоглу // Крым.Реалии : [сайт]. – 2015. – 07 грудня. – Режим доступу : <http://ru.krymr.com/content/article/27408885.html>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Zubkov M. G. Ukrains'ka mova [Ukrainian] : [universalnij dovidnik] / M. G. Zubkov. – 6-te vid., dop. – H. : VD "SHKOLA", 2009. – 512 s. – ISBN 966-8114-55-8.
2. Bandurka A. M. Konfliktologija [Conflictology] : [ucheb. posobie dlya vuzov] / A. M. Bandurka, V. A. Druz. – Harkov : Un-t vnutr. del, 1997. – 356 s.
3. Habermas Yu. Komunikatyvna diia i dyskurs [Communicative Action and Discourse] / Yu. Habermas ; [per. Sytnychenko L. A.] // Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii [Communicative Philosophy Sources] : [navch. posibnyk dlia stud. gumanist. spets. vysch. navch. zakl.]. – Mizhnar. fond "Vidrodzhennia". – K. : Lybid, 1996. – S. 84–90.
4. Blakar R. M. Yazyk kak instrument sotsial'noi vlasti (teoretiko-empiricheskie issledovaniia yazyka i ego ispol'zovaniia v sotsial'nom kontekste) [Language as an Instrument of Social Power (Theoretical and Empirical Study of Language and its Use in the Social Context)] / R. M. Blakar // Yazyk i modelirovanie sotsialnogo vzaimodeistviia [Language and Modelling of Social Interaction] : [perevody] / Sost. V. M. Sergeeva i P. B. Parshina ; Obsch. red. V. V. Petrova. – M. : Progress, 1987. – S. 88–125.
5. Bolindzher D. Istina – problema lingvisticheskaia [Truth – is the Problem of Linguistic] / D. Bolindzher // Yazyk i modelirovanie sotsialnogo vzaimodeistviia [Language and Modelling of Social Interaction] : [perevody] / Sost. V. M. Sergeeva i P. B. Parshina ; Obsch. red. V. V. Petrova. – M. : Progress, 1987. – S. 23–44.
6. Kara-Murza S. G. Vlast' manipulyatsii [The Power of Manipulation] / S. G. Kara-Murza. – Izd. 3-e. – M. : Akademicheskii proekt, 2015. – 358 s. – (Sotsialno-politicheskie tekhnologii). – ISBN 978-5-8291-1710-8.
7. "Vesti nedeli" s Dmitriem Kisel'jovym (18.01.2015) VGTRK ["Vesti Nedeli" Dmitry Kiselev (18/01/2015) the VGTRK] [Elektronnii resurs] // YouTube. – Rezhim dostupu : <https://www.youtube.com/watch?v=K2XGjAECfY>.
8. Večer s Vladimirom Solov'jovym [Evening with Vladimir Solovyov] [Elektronnii resurs] / "Gosudarstvennyj internet-kanal "Rossija" 2001–2015 [State Link "Russia" 2001–2015]. – Rezhim dostupu : http://russia.tv/video/show/brand_id/21385/episode_id/1164882/video_id/1124262.
9. Tsion V. Za mezheiu schastia i neschastia [Beyond Happiness and Unhappiness] [Elektronnii resurs] / Viktor Tsion // Dzerkalo tyzhnia [Mirror of the Week]. – 2011. – № 23. – Rezhym dostupu : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/za_mezheiu_schastia_i_neschastia.html.
10. Kostiuk B. "Maidanivski" khrystyianski konfesii yednaiutsia – religijeznavets' ["Maidanivski" Christian Denominations Units – Religionist] [Elektronnii resurs] / Bogdana Kostiuk // Radio Svoboda [Radio Liberty] : [sait]. – Rezhym dostupu : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27446882.html>.
11. Karamanoglu H. Ukraina operezhaet Yevropu po urovniu mezhrefigioznoi tolerantnosti [Ukraine is Ahead of Europe in Terms of Religious Tolerance]. – Muftii Said Ismagilov [Elektronnii resurs] / Hamza Karamanoglu // Krym. Realii [Crimea Realias] : [sait]. – 2015. – 07 grudnia. – Rezhim dostupu : <http://ru.krymr.com/content/article/27408885.html>.

Заїко Л. Я. Дискурс як протилежність мовним маніпуляціям мас-медіа.

В статті розкриті зв'язи між мовною маніпуляцією мас-медіа та конфліктними ситуаціями; важливість дискурсу як протилежності мовним маніпуляціям мас-медіа. Визначено дискурс і філософсько-релігійний діалог вищими формами комунікативного дійства, які призначені відновити взаєморозуміння в суспільстві, порушене в процесі комунікації. Обґрунтовано необхідність дискурсу і діалогу на високому культурному, етичному, правовому рівнях для знаходження взаєморозуміння в міждержавній, суспільній, побутовій, сімейній і міжособистісної комунікації.

Ключевые слова: дискурс, суб'єкти комунікації, мовна маніпуляція, мас-медіа, суспільне свідомість, конфлікт, істина.

Zaiko L. Ya. Discourse as Opposition to Language Manipulation of the Mass Media.

Information war as a part of hybrid wars, armed conflicts, global terrorism, confusion about the election process, discussions of social news in the networks, between colleagues, between neighbours, family conflicts, etc. are the realities of being in the world. Diversified social and cultural development of philosophical paradigms leads to otherness of individuals and societies, and as a result to misunderstandings and conflicts between them. A significant negative contribution to this state of a society is made by a language manipulation of public opinion of the media. The real way out is a dialogue between the subjects of communication. The article deals with the importance of discourse as opposition to language manipulation of the mass media and focuses on the meaning of language manipulation of the media when a conflict occurs. Discourse and philosophical-religious dialogue is defined as the highest form of communicative action, which aims to restore mutual understanding in a society raised in the communication process. The necessity of dialogue and discourse on the high cultural, ethnic, legal levels for consensus searching in relations in the international, public, domestic, family and interpersonal communication.

Key words: discourse, subjects of communication, language manipulation, the mass media, public awareness, conflict, truth.